

////// výročí //////////////////////////////////

O DVOU KULTURÁCH PŘED STO LETY

Esejem Jana Janka připomínáme uplynulé 50. výročí slavné „Rede Lecture“ C. P. Snowa nazvané „Dvě kultury“ – přednáška byla následovně publikována pod názvem Dvě kultury a vědecká revoluce (Cambridge: Cambridge University Press 1959) a autor se k ní vrátil a některé z jejich tezí revidoval v knize Dvě kultury a druhý pohled: rozšířená verze dvou kultur a vědecké revoluce (Cambridge: Cambridge University Press 1963). Jakkoli byla Snowova teze o mezeře mezi uměním, literaturou a humanitní vzdělaností na straně jedné a přírodními vědami na straně druhé mnohými zpochybňována a kritizována, představovala a stále představuje (předešlím v anglosaském světě) jeden z nejvýraznějších podnětů pro úvahy o společenském postavení a funkcích vědy a vztazích mezi různými vědními disciplínami.

Jan Janko

Z historického hlediska nepřinesla *Rede Lecture* nic převratně nového – rozdíl mezi chápáním problémů a způsobem řešení u představitelů humanitních oborů na straně jedné

a zástupců exaktních věd na straně druhé byly porůznu reflektovány již dříve – nicméně byla to zřejmě určitá dějinná situace, jež Snowa přiměla ke zdůraznění staronové diskrepance a nebezpečí z ní plynoucích. Polarizace a dichotomie různých koncepcí a metod myšlení bývala také kladena v dřívější době poněkud jinak, než jak ji pojal C. P. Snow. A přece tu bylo mnoho podobného. Stačí upozornit na rozlišování kultury a civilizace, od Spenglerových časů tolik oblíbené u některých německých duchovědců, diferenci *Gemeinschaft* a *Gesellschaft*, s níž si tak rád pohrával Wittgenstein, interakci přírody a kultury v díle A. Portmanna, souhru a protihru *nature* a *nurture*. A posléze zdůrazňování všeho nového a moderního vůči tradici, technických a elegantních řešení vůči starým zvyklostem odpovídajícím zlořádům, jež musela nová rodící se společnost překonat. Takové novotářství můžeme sledovat v podstatě od Descarta, jehož filosofie oddělila výzkum *res cogitans* od zkoumání *res extensa*: obě domény se od sebe značně vzdalovaly a stále nalézaly méně společného. Později zesílilo během osvícenství a v nové dějinné situaci po skončení (první) světové války mocně vábilo.

Někdy byl rychlý postup přírodních a s nimi spojených technických věd jednoznačně hodnocen kladně. Však také sliboval být vzorem pro zaostávající a v rámci starých tradic

jen obtížně řešitelné problémy společnosti, přinést nové obzory a především lepší výsledky pro všechny, než které by bylo možno získat ve starých, opotřebovaných kolejích. Ve 20. letech v západním civilizačním okruhu – a tedy i u nás, kde se většina občanů hlásila k příslušnosti k němu – vzbuzovalo velké nadšení *technokratické hnutí*, k němuž bych zde rád obrátil pozornost, neboť v mnohém jeho nadšení příslušníci předjímalí problematiku, nad níž se později již v jiném historickém kontextu vážně zamýšlel C. P. Snow. Zde ovšem hranice mezi dvěma světy, řekněme doménami, byla vymezována poněkud jinak než u Snowa: nové a zručné oproti starému a těžkopádnému, jednoduché proti složitému, masové a normované proti individuálnímu a úchylnému. Nositelkou nových řešení měla být technická, přírodovědecky vzdělaná inteligence,¹ schopná uplatnit metody, jež se osvědčily v doméně přírodních věd a techniky, též ve sféře

¹ G. Canguilhem kdysi upozornil na výhodné spojení techniků, dosud většinou nepříliš vzdělaných praktiků s převážně katedrovými přírodovědci, které přineslo oběma užitek: technikové vydávali své vynálezy za důsledek zvládnutí metod a poznatků přírodních věd, zatímco přírodovědci upozorňovali na užitek, ve který se obrací jejich bádání v podobě praktických aplikací. Tím se vytvořila velice výmluvná a tím také konec konců i úspěšná *vědecká ideologie* (nikoli v marxistickém smyslu).

společnosti, mezilidských vztahů, ekonomice i kultuře.

Technokraté přinesli nové impulsy do duchovního života v tehdejší Československu již od samého počátku. Jejich hnutí se zde zformovalo ještě v období habsburské monarchie; vycházelo ze snah o vědeckou organizaci práce, z idejí taylorismu – vůdčími činiteli byli v těchto počátcích především A. Bašus a J. Fleischner. Záhy však – a nástup nového zřízení tu představoval nový impuls – usilovali o závažnější cíle. Jakoby prorocky předznamenává pozdější Snowovo dilema název práce vydané v Plzni r. 1921: *Básník a inženýr*. V debatě Ivana Olbrachta s Jindřichem Fleischnerem nešlo ovšem o tematizování rozdílů mezi humanitní a technickou inteligencí, v první řadě tu stála otázka cest k přeměně dosavadní společnosti – ta se podle mínění obou musela změnit; debatéři se ovšem neshodli na cestách a metodách. Nicméně tu byl již dále načrtnut ideál technokratů: *technická kultura*, jak se ostatně nazývala programová a bohatě argumentovaná Fleischnerova práce (poprvé vyšla již r. 1916). Tato kultura měla přinést vysvobození z jednostranných dílčích domén, které jednostranně zveličovaly vždy jednu stránku lidské přirozenosti a aktivity, zatímco ostatní potlačovaly a deformovaly tak samou podstatu lidství. Cesta k osvobození ovšem spočívala v uchopení moci

a jejím rozvíjení žádoucím směrem: „Moc člověka nad světem a jeho volnost v přírodě jsou od počátku nejdůležitějším cílem celé lidské kultury. Náboženství, umění, právo, válka, hospodaření, to všechno byly a jsou pouze pomocné, prozatímní cesty za touto mocí a volností. Z absolutismu nebe, krásy, meče, mínění vysvobodíme se nejuplněji technickou kulturou.“² Prognózující inženýr si ovšem nedělal iluze o povaze člověka a nehoroval pro jeho důstojnost jako kdysi renesanční anebo osvícenští humanisté: realisticky (nebo spíše naturalisticky) hovořil o nutnosti zkrácení lidské šelmy formou bezohledné baconovské diktatury. Z Fleischnerovy argumentace vyplývá, že jeho názory v tomto ohledu byly pravděpodobně poznamenány sociálním darwinismem.

Vidíme zde zřetelné vymezení technokracie proti „ideálům humanitním“. A přece technokratické úsilí získalo i silnou podporu z vládních míst. Institucí, která technokratické ideály propagovala a prohlubovala, byla u nás především Masarykova akademie práce. V průvodním dopise k zakládacímu daru prezident republiky výslovně uváděl za hlavní úkol nové akademie

„na vědeckém základě vybudovati nejvyšší výkonnost celého národa a státu; všecku práci soustavně vybudovati na vědecké teorii; velikým plánem vést všechny pracující a sjednocovat jejich úsilí v přesný pořádek a harmonii.“³ Vystupuje tu tedy do popředí vidina sociálního inženýrství jako hlavního nástroje řízeného rozvoje společnosti. V tom se inženýr a politik nelišili od jiných propagátorů takového přístupu z podnikatelských kruhů, jako byli H. Ford či bratři Baťové. Navíc hlavní proud technokratického myšlení byl prostřednictvím MAP propojen s tradicemi politického demokraticismu. K tomu přispíval též silný vliv technokratů ze Spojených států amerických – H. J. Hoover byl dokonce S. Špačkem apostrofován jako „inženýr humanity“.

Vytvořily se však také „silnější“ verze technokraticismu, z nichž nejradikálnější byla zřejmě *sociotechnika* Ivana Žmavce. Jejím hlavním znakem byla redukce všeho sociálního na úroveň jevů a procesů, které zkoumá přírodověda a ta má také poskytnout klíč k řízení společnosti. Ideovým základem Žmavcových úvah byl Ostwaldův energetismus. Žmavc vážně navrhoval, aby byly měřeny energetické výdaje lidí (zejména pracujících), normovány

² Jindřich FLEISCHNER, J., *Technická kultura. Sociálně-filosofické a kulturně-politické úvahy o dějinách technické práce*. Praha: Fr. Borový 1916, s. 46.

³ Citováno podle Stanislav ŠPAČEK, „K dějinám založení Masarykovy akademie práce.“ *Sborník MAP*, sešit 48, 1935, s. 11.

a podle této bilance jim pak byly vydávány tzv. energetické peníze v rozsahu, který by nahradil výdaje energie v důsledku práce a dalších užitečných aktivit. „Znakem vědy jest příprava budoucnosti a její předvídání; přírodověda jest základem všeho vědění a umění.“⁴ Žmavc se v obecné rovině opíral hlavně o vývoje E. Solvaye a F. Soddyho a ve vztahu k nejnovějšímu vývoji fyziky se ohradil proti Einsteinovu „relativismu“. Takový přístup však byl většinou technokratů chápán jako přespříliš fundamentalistický a v podstatě nerealizovatelný.

Nedostatek humánního, popřípadě sociálního rozměru v silnějších verzích technokratismu si mnozí přívrženci hnutí uvědomovali. Proto usilovali nikoliv o posílení jeho zřetelně redukcionistických základů, nýbrž o jeho rozšíření inkorporováním etických zásad a zvýšením důrazem na synergii, tedy součinnost a spolupráci. Zformoval se zvláštní směr technokratického myšlení, který lze označit za „slabou“ verzi technokratismu – její hlavní představitel Václav Verunáč ji nazval *laboretismem*. Jeho třemi základními pilíři byly: technické myšlení, vědecká organizace práce,

mravní pojetí práce. Laboretismus se pokoušel prolomit úzký obzor manipulativního myšlení a normování dosavadního technokratismu a tak se k němu mohli hlásit i takoví svérázní myslitelé jako filosof T. Trnka anebo švýcarský vynálezce Th. Tobler (známý z „kafkovského“ románu R. Walsera *Der Gehilfe*). V zásadě však Verunáč a jeho přátelé sdíleli s ostatními technokraty přesvědčení o nesouladu organizace výroby, probíhající na základě vědeckých poznatků a jejích technických aplikací, s organizací společnosti, dané tradicí, zastaralým právním systémem apod. Přeměnit tuto chaoticky se vyvíjející společnost na společnost opřenou o vědecké základy cestou evoluce (nikoliv revoluce) – to bylo cílem laboretismu. Humánní způsob uskutečňování takové proměny bylo cílem i jiných skupin technokratů v ČSR – připomeňme zde alespoň tzv. etokratické hnutí, k němuž se hlásil svým spisem „Řád mravní a hospodářský“ (1935) významný fyzik V. Felber. Laboretikové a s nimi spříznění technokraté tedy předjímalí ty snahy, jež lze v současném diskursu charakterizovat jako „potřebu humanizace a ekologizace výzkumných a vývojových projektů, a to zejména v přírodních a technických vědách“.⁵

⁴ Ivan ŽMAVC, *Úvod do sociální energetiky*. Praha: F. Topič 1919, s. 7. Přímo programově zní název jeho hlavního díla: *Energetické základy sociotechiky. Obecná nauka o lidské práci jakožto prvku vědecky založené společnosti*. Praha: MAP 1923.

⁵ Ladislav TONDL, *Věda, technika a společnost. Soudobé tendence a transformace vzá-*

Světová hospodářská krize zesílila tlak na zásahy do společnosti a posílila tedy pozice technokratismu, který se nyní mohl radikalizovat, zvláště pokud šlo o zdůrazňování regulačních zásahů do hospodářství. Část technokratů se tak sblížovala se socialistickým hnutím (např. E. Šlechta, J. Hejda), jiní zase hledali inspiraci spíše v korporativismu (V. Mandl, J. Mertl). Svéráznou aktivitu na podporu sociálního inženýrství vyvíjel u nás téměř již zapomenutý J. Werner, který v třicátých letech vydal v brněnském Rohrerově nakladatelství řadu brožur pod názvem „Technokracie“, v nichž kritizoval mravní selhání inteligence tváří v tvář bezohlednému sociálnímu darwinismu současné společnosti.⁶ Tyto tendence, ač často protikladné, se v zásadě shodovaly na základě, který formuloval V. Mandl: „Technokracie zve se metoda, již má být nyní hospodářské zřízení [...] přizpůsobeno oněm změnám

jemných vazeb. Praha: Filosofía 1994, s. 33. Samotnému laboretismu se v řadě studií věnoval Otto SMRČEK, např. „Expanze technického myšlení.“ In: *Technokracie v českých zemích.* Praha: Archiv AV ČR 1999, s. 37–65, kde jsou citovány starší práce.

⁶ Zde můžeme vidět jistý protiklad oproti Fleischnerovu postupu. Snad překvapí, že oběma radikálům, Fleischnerovi i Žmavcovi, nebyla cizí humanistická tradice – první překládal klasiky a usiloval o vytvoření nového náboženství práce, druhý byl knihovníkem.

ve výrobě a oběhu statků, které nastaly překotným rozvojem strojů [...], a sice tak, že by dnešní volný způsob oběhu statků na podkladě cen samočinně tvořených nabídkou a poptávkou, byl nahrazen systémem uvědoměle regulovaným.“⁷ A skutečně, v důsledku krizových procesů se začaly díky státním zásahům prosazovat prvky řízeného hospodářství a jeho plánování, např. tzv. obilní monopol. Možná, že by v dnešní situaci mohly tehdejší technokratické ideje inspirovat v něčem i dnešní ekonomy a právníky. Zároveň je třeba zdůraznit, že pozdější snowovská polarizace tu vždy stála jakoby v pozadí těchto dobových úvah, které se dotýkaly i takových politicko-ekonomických projektů, jaké představovala třeba koncepce střední Evropy, v níž spatřoval M. Hodža symbiózu řádu kulturního a hospodářského (1936).

To ovšem ještě dozníval optimistický étos neustálého pokroku, jemuž je nutné jen racionálními opatřeními, tolik úspěšnými v technické práci, pomoci při odstraňování závad v drhnoucím soukolí společenského stroje. Takový optimismus byl dalším vývojem odstraněn; prosadilo se vědomí, že vzájemné vazby zdánlivě hodnotově neutrálního „technického“ přístupu

⁷ Vladimír MANDL, *Technokracie, hospodářský systém budoucnosti?* Praha: Šolc a Šimáček 1934, s. 7.

a jeho sociálního podhoubí jsou tak složitě propojené, že v nich lze jen těžko hledat klíčové místo, kudy by mohl být vedeno tnutí oním gordickým uzlem. „I když technologie podmiňuje hospodářství a dějiny, je také produktem a výrazem kultury.“⁸ S tímto vědomím se také pak bezpochyby rozvíjel diskurs, v němž stojí Snowova polarizace. Nebezpečí ztráty komunikace mezi dvěma kulturami – či, lépe řečeno, mezi dvěma póly myšlení – si uvědomovali i v minulosti často ti průkopníci jednostranných procesů, jejichž myšlení bylo však natolik přístupné i onomu Pascalovu „jemnému duchu“, že cítili nutnost jednostranný akcent poněkud kompenzovat a rozšířit. Snad upozornění na poněkud již zapomenuté úvahy českých technokratů přispěje k lepšímu pochopení diskusí, které pak probíhaly v druhé polovině minulého století a jež pokračují dodnes. V tomto smyslu technokratické hnutí nebylo jen pouhou expanzí technického myšlení ve smyslu Gehlenově anebo produktem vzepjatého luciferiánství ve smyslu Neubauerově, nýbrž mělo složitější základy i rozmanitější výhledy.

Čeští technokraté, alespoň někteří z nich, se tak dopracovali k pochopení požadavku toho, čemu

E. O. Wilson říká *konsilience*.⁹ Jeho úvahy, opřené zejména o poznatky z biologických věd, naznačují cesty, jak vyváznout z úskalí oné diskrepance, jíž se tolik obával Snow. Sám se ještě pokoušel nastinit možnost jakési „třetí kultury“, což dále rozvíjel kupř. J. Brockman,¹⁰ ale v dnešním světě postmoderny a parataktického uvažování se zdá i pokus o takovou podle mého mínění nutně jen částečnou syntézu poněkud iluzorní. Nejde jen o vědu; ve hře je náboženské myšlení, podvědomí, kulturní archetypy... V co smíme vlastně doufat? Stačí racionální úvaha k nalezení Ariadniny nitě? Můžeme očekávat určitý přelom, snad opravdu stojíme tam, kdy se náhle v dimenzi času otevře nový výhled, nastane *kairos*, jedinečná doba naplnění všech našich tužeb o překonání zlomkovitosti naší existence? Tady již nejde o kulturu, jednu, dvě anebo o tu třetí, ale především o *víru*.¹¹

⁹ Edward O. WILSON, *Konsilience: jednota vědění. O nezbytnosti sjednocení přírodních a humanitních věd*. Praha: NLN 1999.

¹⁰ John BROCKMAN, *Třetí kultura. Za hranice vědecké revoluce*. Praha: Academia 2008.

¹¹ Za vyústění tohoto poněkud disparátního sledu reflexí vděčím esaji Zdeňka Neubauera *Přímluvce postmoderny* z roku 1994.

⁸ Jean-Jacques SALOMON, *Technologický úděl*. Praha: Filosofie 1997, s. 238.